

CANAN'DA BATILILAŞMA AÇISINDAN AİLE

Hakan Sazyek

Peyami Safa (1899-1961), genellikle her romanında batılı yaşayışı yanlış algılamının, toplum yaşayışı üzerindeki etkisini eleştirici tutumla değerlendirmiş bir yazarımızdır.

O, kadın ve aile sorununa özel bir önem veren sanatçıdır. Bilindiği gibi, onun, bu sorun hakkındaki görüşlerini ortaya koyan yazılan geniş bir hacme ulaşır. Nitekim gazete sütunlarında kalan bu yazıları ölümünden sonra *Kadın-Aşk-Aile* (1973) adlı bir kitapta toplanmıştır.

Yazarın 1925 yılında yayımlanan *Canan* adlı romanı, söz konusu sorunu ele alış bakımından öteki eserleri arasında ayrı bir özellik gösterir. Peyami Safa, bu romanında yanlış batılılaşmanın aile kurumu üzerinde ne gibi etkiler yaptığını incelemiş; roman kişileri aracılığıyla bu konudaki değişik görüşleri tartışma ortamına itmiştir. O, aileye tek taraflı bir bakış içinde değildir. Eserlerinde kendi idealindeki aile ve kadın tiplerinin yanı sıra kendi düşünce yapısına aykırı durumdaki kadın ve aile tiplerine de yer vermiştir. Burada inceleyeceğimiz *Canan* da yazar, aile sorununa sadece “batılılaşma” açısından bakmaz. O, aileyi aynı zamanda geleneklere bağlılık, ekonomik şartlar, ahlâkî değerler ve sorumluluk gibi aile düzeninde etkili olan değer yargıları açısından da tahlil etmeye çalışmıştır.

Canan, üç değişik aile tipini gözler önüne seriyor:

- 1) Gerek yapı gerek yaşayış bakımından geleneksel aile tipi.
- 2) Yapı bakımından geleneksel, yaşayış bakımından yeni aile tipi.
- 3) Gerek yapı gerek yaşayış bakımından yeni aile tipi.

Vaniköy'deki yalıda yaşamakta olan Abdullah Bey ailesi ilk gruba girer. Bu aile hem yapı bakımından hem de yaşayış açısından “geleneksel” bir niteliktedir. Yalı halkı, geniş bir aileyi oluşturur. Ailenin aslı bireylerinin yanında evin ihtiyaçları doğrultusunda görev almış kişiler de yer alır bu kadroda. Evin reisi Abdullah Bey, annesi (büyük anne), çocukları Bedi ve Şemsi ailenin aslı kadrosunu meydana getirirler. Eve iç güveyi girmiş olan Lâmi'yi de bu kadro içinde değerlendirmek gerekir. Emektar dadı ve bir halayık da ev halkını aile dışından tamamlayan kişiler olarak dikkati çeker. Yazar, bu yalı halkı aracılığıyla okuyucusuna tipik bir Türk ailesi sunma amacı güder. Bu aile yapı açısından büyük annesiyle, iç güveyisiyle, halayık ve dadısıyla Osmanlı gelenekleri doğrultusunda hayat bulmuştur. Yalıdaki yaşayışta ise yine geleneklerin ön plânda tutulduğu görülür. Bunlar içinde din önemli bir yere sahiptir. Ailenin yaşlıları son derece dindar insanlardır. Abdullah Bey her gece *Kur'an-t Kerim* okur. Din, bu ailenin birliğini sağlayan bir işleve sahiptir. Çocuklar da büyüklerinden sağlam bir din eğitimi almışlardır. Ne var ki bu eğitim onların hızla değişen toplumsal şartlar karşısında hüsrana uğramalarını engelleyemez. Tabii, onların bu sona varmalarında son derece durağan, heyecansız, antisosyal bir kişilik yapısına sahip

olmalarının payı da oldukça büyüktür. Her ikisinin de eşleri daha özgür bir hayata duydukları özlemi gerçeğe dönüştürürken bunun bedelini iki kardeşe ödeteceklerdir. Gelenekleşmiş davranışlar bu ailede büyük bir yere sahiptir. Örneğin dadının pişirip getirdiği sütlü kahveyi odalarının balkonunda eşiyile birlikte içen Bedia, aynı kahveyi yıllar boyunca anne ve babasının aynı yerde içmiş olduklarını düşünür. Babaanne torununa, çok uzun yıllar önce onun kaldığı odada gelin olduğunu söyler. Bütün bunlar yıllarca devam edegelen durağan bir ev hayatının göstergeleridir ve yazar bunları özellikle belirtir. Ancak Batılı hayatın getirdiği birtakım serbest yaşayış biçimleri, ev içi davranışları artık gelenekselleşmiş olan bu aileyi bir çırpıda dağıtır.

Kalamış'taki bir köşkte yaşamakta olan Şakir Bey ailesi ise ikinci grupta yer alarak okuyucu karşısına çıkar. Yapı bakımından bir ölçüde geleneksel, yaşayış bakımından ise yeni olan bu ailenin oturduğu Kalamış, bilindiği gibi İstanbul'un Anadolu yakasındadır ve özellikle II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte sosyetenin gözde semtleri arasında yer almaya başlamıştır. Yukarıda ailenin yapı yönünden gelenekselliğini bir ölçüde koruduğunu belirtmiştik. Şakir Bey ailesi yapı olarak gelenekten ayrılmamakla birlikte halayık, dadı gibi Osmanlı sosyal ve ev hayatında geniş bir yere sahip olmaya devam eden kölelik kurumundan uzak bir özellik içinde görünür. Evin reisi, hanımı, iki çocuk, yine bir iç güveyi damat, bir torun ve ailenin manevî çocuğu olan Canan bu ailenin kişi kadrosunu tamamlar. Gelenekselliğini koruması ise Osmanlı konak hayatını sürdürmesinden, dolayısıyla geniş bir aile olmasından ötürüdür. Ne var ki bu aile yaşayış bakımından yapısal özelliklerinin dışına çıkar ve Batılı yaşayışı ev içinde alabildiğine geniş bir şekilde uygulamaya girişir. Konağın iç döşenişi hakkında fazla ayrıntıya girmeyen yazar, yine de tıpkı *Sözde Kızlar*'da olduğu gibi, salona piyano yerleştirmeyi ihmal etmez. Konakta geceler ya poker oynanarak veya mehtap gezintileri yapılarak geçirilir. Evin manevî kızı Canan, Şakir Bey dahil bütün erkeklerin arzusuna hedef olmayı ister gibidir. Bütün bunlar ailenin Batı'yı sadece biçimsel ve yüzeysel bir şekilde algıladığını ifade eden ölçütlerdir.

Romanda karşımıza çıkan üçüncü grup ise gerek yapı gerek yaşayış bakımından yeni olan bir aileden, Lâmi-Canan çiftinden meydana gelmiştir. Romandaki son aşama olan bu çift bir "çekirdek aile"dir. Bilindiği gibi, sadece eşlerden oluşan iki kişilik çekirdek ailenin ülkemizde yaygınlaşmaya başlaması XX. yüzyılın başlarına rastlar. Bunda mekânın da özel bir işlevi vardır. Kalabalık aileleri barındıran konak, yalı gibi yapılar yine yüzyılımızın başlarında ömürlerini tamamlama süreci içine giriyor ve yerini yavaş yavaş fert sayısı daha az olan ailelerin oturabilmesine imkân tanıyan apartman katı biçimindeki yapılara bırakıyordu.

Bu ailenin evinde bir de Rum hizmetçi kız vardır. Onun bile bir Batılı olması, başka bir deyişle yazarın Osmanlı geleneğindeki ev içi kölenin (halayık, dadı vb.) karşısına Batılı bir hizmetçi tipi çıkarması dikkat çekicidir. Abdullah Bey ailesindeki olumlu, sadık hizmetçi kişiliği bu ailede tam tersine dönüşür ve aile içinde dönen entrikalara yardımcı bir işlevde görünür. Yeni tarz yaşayışın getirdiği ahlakî çöküntü bu ailede bütün hızıyla sürer. Peyami Safa, bu çiftin ev içi yaşantılarından kesitler sunarken okuyucusunun bir ibret dersi almasını ister gibidir. Eşini aldatan kadın, karısının sonu gelmez isteklerini karşılayabilmek için iş hayatını tehlikeye sokan ve aldatıldığından

kuşkulanmakla birlikte yine de ona güvenmeye devam edecek kadar saf olan erkek, evlilik kurumunun niteliklerinin nasıl olması gerektiği konusunda okura dolaylı da olsa yeterli uyarıları iletmek çabası içindedir.

Romanda yer alan bu üç ayrı aile tipinin verilmesi yanında, aile sorunları da olay zinciri boyunca kişilerin tartışmaları aracılığıyla değerlendirme yoluna gidilmiştir. Okuyucu, olayların hemen başlangıcında bir aile dramıyla karşı karşıya gelir. Bedia, yalıtı terk eden Lâmi ile görüşmek için Kalamış'taki köşke gider ve eşiyile tartışır. Lâmi ise onunla yaşadığı evlilikten her yönüyle bıkmıştır. Bu bıkişta Canan gibi genç, hayat dolu, güzel bir kadının varlığından çok, tek düze bir hayatı daha fazla sürdüremeyeceği düşüncesi etkili olur. Bu noktada yazar, çeşitli yönleriyle gelişmekte olan sosyal hayatın evlilik kurumu üzerinde ne gibi olumsuz etkiler yapabileceğini vurgular. Nitekim Lâmi, bu konuyu romanın ilerleyen kısımlarında bir otokritik biçiminde değerlendirmek zorunda kalacaktır:

“Biz gençler, Avrupalılar gibi yaşamaya niyetleniriz, onlar gibi cemiyet hayatı yapmaya imreniriz, fakat birden bire evlendik mi zevcemizi hemen kıskanır, uçan kuştan bile gizlemeye çalışırız. Ne için?”¹

Batılı değer yargılarının kendini hissettirmeye başladığı sosyal hayat içinde eşlerin birbirlerini kıskanmayı bırakmasını gerektirecek denli serbestliğe yer verilmektedir artık. Dolayısıyla bu şekilde Türk toplumunun karşısına çıkan Batılı yaşayış tarzı, karşılıklı sevgi, saygıya ve biraz da kadınların eşlerine itaatlerine dayalı olan geleneksel aile yapımızda çözülmeye ve bozulmaya yol açacaktır. Lâmi-Bedia çifti bunun örneğini oluşturur bir anlamda.

Romandaki aileler içinde ikinci gruba giren ailenin reisi olan Şakir Bey evlilik hakkında, eşlerin birbirlerine karşı tutumları bakımından toplumumuz için yeni ve bir o kadar da ters olan düşünceleri taşıyan bir roman kişisi şeklinde verilir. O, karısını başka kadınlarla aldatır ve bu tip davranışlara modern semtlerde daha sık rastlandığını her fırsatta belirtir. Üstelik bını çok olağan bir yaşayış tarzı olarak kabul eder. Onun evlilik hakkında bu türlü bir düşünceye kapılmasında Batılı yaşayışı benimseyen ve bohem hayatı süren kesimin bir ferdi olmasının etkisi büyüktür.

Romandaki bir başka kişi olan Selim'in bu konudaki görüşleri, Şakir Beyinkilerden daha aşırıdır. Bekâr bir erkek olan Selim, en yakın arkadaşı Lâmi'nin ikinci karısı olan Canan'ı baştan çıkarır. Tabii, bu noktada genç kadının isteği de önemlidir. Ancak esas dikkati çeken nokta, Selim'in bu durumu Lâmi'den saklamaya hiç gerek duymamasıdır. Tam tersine o da, Şakir Bey gibi, bunu çok olağan bir davranış olarak kabul eder ve evlilik kurumuna verdiği önemden ötürü Lâmi'yi eleştirir. Aldatılan genç adamın söyleyecek bir sözü yoktur Selim'e karşı; çünkü o da kendi mutluluğu için Bedia'dan ayrılırken ona hiçbir söz hakkı tanımamıştır. Mademki önemli olan insanın kendi mutluluğudur, öyleyse kişiler bunu sağlamak yolunda meşru veya gayrimeşru diye bir ayırım yapamazlar. Selim'in de bu düşüncelere sahip olmasında yine Batının rolü büyüktür. Yalnız onun Batılı yanı ötekilerden farklı özellikler gösterir. Genç adam öğrenimini yabancı bir okulda yapmış, bir başka deyişle Batı kültürüyle yakından tanışmış ve Batı hakkında sağlam, tutarlı bir bilgi birikimine sahip

olmuştur. Bundan ötürü aile kurumunun Batıdaki tarihî gelişimini ve durumunu yakından bilmektedir:

“Aileye gelince. Bu mefhum, yüksek ve münevver sınıfın âdetleri arasından çekiliyor. Orta sınıf da, bugün yarın o vaziyete gelecek. Vasatî Avrupa’da şimdi, cinsî kıskançlık, tarihten bir sahife olmuştur... Altı bin senedir zevceler kocalarına, kocalar zevcelerine ihanet ediyorlar. Hâlâ Roma hukuk telâkkilerini muhafaza edemez. Adatın istihalesi aileyi kendiliğinden mahvettikten sonra mesele hukukîleşecektir... Çok afif adamlar, zevceleri tarafından aldatılmışlardır. Bütün aldatan kadınları ateşte yaksak, Hz. Havva’nın zürriyetinden pek mahdud bakiye kalır.”ⁱⁱ

Bu düşünceler, Batının maddeyi her şeyden üstün gören pozitivist dünya görüşünün manaya önem veren görüş içinde yer alan Doğulu bir insanda eğitim yoluyla yapabileceği etkinin ne büyük boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Burada yazarın böylesine aşırı düşüncelere sahip bir tip yaratması ilk bakışta yadırganabilir. Ancak bu tür bir eğitim sisteminin bir roman kişisi olan Selim’in gerçek hayattaki benzerini Beşir Fuat olarak yarattığını da hatırlamak gerekir. Gerçi Beşir Fuat evlilik aleyhtarı değildi. Evlenmiş ve iki de çocuğu olmuştur; ancak, o da hayatın öteki kurumları hakkında Selim’inkilere benzeyen maddeci nitelikte görüşler ortaya koymaktan geri kalmamıştırⁱⁱⁱ. Yine Selim’e göre “aile muhabbeti, irademizi köstekleyen zaafların en büyüğü”^{iv} olacak kadar insan özgürlüğünü kısıtlayan bir kurumdur. Bir başka deyişle o, Peyami Sefa’nın müthiş bir aile düşmanı olarak romanına yerleştirdiği bir kişi özelliğinde ve aile hakkındaki olumsuz görüşlerin ana taşıyıcısı durumunda okuyucu karşısına çıkıyordu.

Roman kişilerine ait olan bu görüşleri ele aldıktan sonra yine yazarın bir başka noktadaki tutumuna değinmek istiyorum. Bedia’nın kardeşi olan Şemsi de birinci grupta yer alan “geleneksel aile” içinde yetişmiş bir kişidir. Ancak o, olay akışı içinde yaşayış bakımından “yeni aile” içinde yetişmiş Perihan ile evlenmiş olarak tanıtılır. Birbirine zıt olan ailelere mensup iki kişinin nasıl tanışıp uyduğu ve sonuçta nasıl evlendiği sorusu yazar tarafından açıklığa kavuşturulmaz. Safa’nın buradaki amacı söz konusu evliliğin nasıl sonlandığını yansıtmaktır. Nitekim “evlilik kurumunda eşlerin birbirine yakın derecede kültür ve görgüye sahip olması gerektiği” mesajını vermek isteyen Peyami Safa, bu çifti birbirinden ayırarak amacına ulaşacaktır. Biri Doğulu, öteki Batıdan alınan yüzeysel değerlere bağlı iki insanı bir arada tutmak imkânsızdır çünkü. Bu noktada yazarın, daha sonra *Sinekli Bakkal*’da Doğulu ve Batılı iki insanı evlendirecek olan Halide Edip Adivar’dan farklı bir sonuca ulaştığı dikkat çekicidir. Tabii, bir de sanatçıların hareket noktalarını ve vermek istedikleri mesajı göz ardı etmemek gerek, sanırım.

Romanın sonunda Lâmi’nin Bedia’ya dönüşü, yazarın, olayların akışı içinde evlilik hakkındaki türlü görüşleri ortaya koyduktan sonra savunduğu ailenin niteliğini belirtmesi bakımından önem taşıyor. Batı ve Doğuyu çok iyi tanıyan ve her iki medeniyetin gerçekten değerli bulduğu görüşlerine ve kuramlarına saygı duyan Peyami Safa, sonuçta yaşayış bakımından geleneklerine bağlı ailenin yanında yer alır. Hemen her romanında Doğu-Batı mukayesesine giden yazarın genellikle Doğuyu üstün tutan bir fikir yapısına sahip olduğu dikkati çeker.

Kısacası evlilik ve dolayısıyla aile kurumunu kutsal sayan yazarın, eserlerinde de bu görüşleri

doğrultusunda birtakım yargılara ulaşması en tutarlı yoldu. Nitekim *Canan* da onun romanları içinde aileyi ve bu kurumun yanlış batılılaşmadan payını önemli ölçüde alan sosyal hayatta uğradığı tehlikeleri ön plâna çıkararak bir edebî eser olarak dikkati çeker.

NOTLAR:

ⁱ Peyami Safa, *Canan*, Ötüken Neşriyat, 4.b., İstanbul, 1980, s.155.

ⁱⁱ A.g.e., s.217-218.

ⁱⁱⁱ M.Orhan Okay, *Beşir Fuad*, Dergâh Yayınları, 2.b., İstanbul, 1975.

^{iv} Peyami Safa, a.g.e., s.230.

Türk Dili, C.LV, S.433, Ocak 1988, s. 37-41.